

УДК 347.457

Ю. В. Недопрядко

аспірантка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра цивільно-правових дисциплін

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИДАЧІ НЕЕМІСІЙНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Статтю присвячено питанням випуску та обігу неемісійних цінних паперів. Розглянуто основні різновиди цих паперів в Україні, визначено елементи, що потребують вдосконалення відповідно до розвитку міжнародної практики обігу цінних паперів.

Ключові слова: неемісійні цінні папери, документарна форма, бездокументарна форма, передача прав.

Постановка проблеми. Однією з ключових ознак перетворення регульованої економіки в ринкову є активний обіг цінних паперів та формування фондового ринку. Історично склалося так, що розвиток фондового ринку та його регулювання здійснювалося шляхом активного втручання держави в діяльність, яка здійснюється у сфері формування фінансових ресурсів. У цьому контексті актуальними є дослідження, які присвячуються питанням вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних із обігом цінних паперів в Україні. Зокрема, на особливу увагу заслуговують норми, які визначають особливості видачі неемісійних цінних паперів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні питання, пов'язані з поняттям, правовим режимом та обігом цінних паперів, досліджено у працях І. Безклубого, В. Бірюкова, О. Винник, В. Долинської, Ю. Кравченко, Н. Кузнецової, І. Назарчука, В. Колесника, А. Мозгового, О. Онуфрієнко, А. Пилипенко, В. Посполітак, В. Щербини та ін. Однак багато аспектів функціонування фондового ринку заслуговують на додаткові наукові дослідження та краще теоретичне обґрунтування відповідного законодавства.

Постановка завдання. У контексті вищезазначеного вбачаємо за мету дослідження розглянути особливості видачі неемісійних цінних паперів та надати рекомендації щодо покращення їхнього застосування у цивільному обігу в Україні.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ст. 194 ЦК України [1] та абз. 2 ч. 1 ст. 163 ГК України [2], цінними паперами є документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошове або інше майнове право і визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила (видала), і власником та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх випуску, а також можливість передачі прав, що впливають з цих документів, іншим особам. За порядком розміщення, згідно з ч. 2 ст. 3 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», цінні папери поділяють на емісійні та неемісійні [3].

Емісійними цінними паперами визнаються такі цінні папери, які розміщуються випусками, мають рівні обсяг і терміни здійснення прав усередині одного випуску незалежно від часу придбання цінного паперу. Випуск емісійних цінних паперів вимагає обов'язкової державної реєстрації, без якої визнається недійсним. Таким чином, емісійні цінні папери є об'єктом масового випуску і при їх випуску, як правило, невідомі перші набувачі емісійних цінних паперів. До емісійних цінних паперів належать акції, облигації, казначейські зобов'язання та ін.

Неемісійні цінні папери характеризуються тим, що видаються емітентом конкретному набувачу. При видачі неемісійних цінних паперів не вимагається здійснювати реєстрацію емісії. Неемісійні цінні папери називають комерційними цінними паперами, адже зазвичай вони є наслідком укладення комерційних правочинів. На відміну від емісійних цінних паперів, у яких існує один боржник і значна кількість кредиторів — осіб, які придбали емісійні цінні папери одного випуску, комерційні цінні папери передбачають одного боржника і, як правило, одного кредитора [4, с. 164]. До неемісійних цінних паперів традиційно відносяться вексель, коносамент, закладна, подвійне складське свідоцтво, депозитні та ощадні сертифікати тощо.

Правила видачі неемісійних цінних паперів підпорядковуються спеціальному законодавству. Так, наприклад, видача векселів регулюється нормами Женевської конвенції, якою запроваджено Уніфікований закон про переказний і простий вексель [5], видача заставних — Закону України «Про іпотеку» [6], складських свідоцтв — Закону України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва» [7]. Таким чином, випуск в обіг неемісійних цінних паперів не пов'язується із положеннями закону «Про цінні папери та фондовий ринок».

Внаслідок цього видача неемісійних цінних паперів не вимагає дотримання процедури емісії, не вимагає ніяких проспектів емісії, реєстрації випусків і затвердження звітів про підсумки випусків. Не потрібно також публічного розкриття інформації про видані цінні папери. Відтак видача неемісійних цінних паперів не потребує контролю з боку держави у формі державної реєстрації.

Так, наприклад, вексель і заставні може видавати будь-яка особа, у т. ч. й фізична особа. І для цього їй не потрібно ніякої ліцензії та реєстрації. Ліцензування діяльності товарних складів, що видають складські свідоцтва, сьогодні повністю підпорядковується ліцензійному законодавству і пов'язано з тим, який товар поміщений на зберігання. Безпосередньо діяльність з видачі складських свідоцтв також не вимагає ліцензування.

Необхідно ще раз звернути увагу на те, що одним з основних правових наслідків наявності спеціального регулювання видачі неемісійних цінних паперів є заснована на природі цих цінних паперів відсутність необхідності дотримання встановленої законом «Про цінні папери та фондовий ринок».

Акт видачі неемісійного документарного цінного папера пов'язує зафіксоване в документі волевиявлення емітента й зустрічне волевиявлення першого правонабувача. Цінним папером є зміст (певний об'єм прав), який

може існувати в певній формі (сертифіката). Зміст не може існувати без форми, як і форма без змісту. Тому вимоги до цінного папера можуть розглядатися і як вимоги до форми цінного папера. Сам по собі зміст (об'єм прав) не може мати реквізитів. Реквізити проявляються через форму цінного паперу. Обов'язковими реквізитами для:

– *ощадних сертифікатів* є: вид цінного паперу, найменування і місцезнаходження банку, що випустив сертифікат, серія і номер сертифіката, дата випуску, сума депозиту, процентна ставка, строк отримання вкладу, підпис керівника банку або іншої уповноваженої особи, засвідчений печаткою банку (ст. 13 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»);

– *простого векселя* є: найменування — «вексель»; просту і нічим не обумовлену обіцянку сплатити визначену суму; зазначення строку платежу; зазначення місця, в якому повинен здійснитись платіж; найменування того, кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений; дату і місце складання векселя; підпис того, хто видає документ (векседавець);

– *переказного векселя* є: найменування — «вексель»; зазначення строку платежу; зазначення місця, в якому повинен здійснитись платіж; найменування того, кому або за наказом кого платіж повинен бути здійснений; дату і місце складання векселя; підпис того, хто видає документ (векседавець); просту і нічим не обумовлену пропозицію сплатити певну суму; найменування того, хто повинен платити (платника). Документ, у якому відсутній будь-який з вказаних реквізитів, простого і переказного векселів, не має сили простого або переказного векселя, за винятком таких випадків: а) вексель, строк платежу по якому не вказано, розглядається як такий, що підлягає оплаті по пред'явленні; б) при відсутності особливого зазначення місце, позначене поруч з найменуванням платника (місце складання документа — для простого векселя), вважається місцем платежу і одночасно місцем проживання платника (векседавець — для простого векселя); в) вексель, в якому не вказано місце його складання, визнається підписаним у місці, позначеному поруч з найменуванням векседавець (ст. 1 Уніфікованого вексельного закону «Про переказні векселі та прості векселі») [5].

Заставна має містити наступні реквізити: 1) слово «Заставна» як складова частина назви документа та визначення про зобов'язання боржника виконати перед іпотекодержателем у встановлений строк основне зобов'язання; 2) для іпотекодавця, боржника (якщо він є відмінним від іпотекодавця) та іпотекодержателя — юридичних осіб: резидентів — найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України; нерезидентів — найменування, юридична адреса та держава, де зареєстрована особа; для іпотекодавця, боржника (якщо він є відмінним від іпотекодавця) та іпотекодержателя — фізичних осіб: громадян України — прізвище, ім'я, по батькові, адреса постійного місця проживання та індивідуальний ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів; іноземців, осіб без громадянства — прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), адреса їх постійного місця проживання за ме-

жами України; 3) посилання на реквізити іпотечного договору та договору, що обумовлює основне зобов'язання; 4) опис предмета іпотеки, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані; 5) зміст та розмір основного зобов'язання, строк і порядок його виконання; 6) спосіб звернення стягнення на предмет іпотеки, якщо він передбачений іпотечним договором; 7) відмітка про реєстраційний номер, дату та місце державної реєстрації обтяження нерухомого майна іпотекою (цей реквізит вноситься держателем відповідного державного реєстру). Заставна підписується іпотекодавцем та боржником, якщо він є відмінним від іпотекодавця. Іпотекодавець, боржник — юридичні особи засвідчують підпис уповноваженої особи печаткою (ст. 22 Закону України «Про іпотеку») [6].

Коносамент згідно зі ст. 138 Кодексу торговельного мореплавства України має містити наступні реквізити: 1) найменування судна; 2) найменування перевізника; 3) місце приймання або навантаження вантажу; 4) найменування відправника; 5) місце призначення вантажу; 6) найменування одержувача вантажу (іменний коносамент) або зазначення, що коносамент видано «наказу відправника», або найменування одержувача із зазначенням, що коносамент видано «наказу одержувача» (ордерний коносамент), або зазначенням, що коносамент видано на пред'явника (коносамент на пред'явника); 7) найменування вантажу, його маркування, кількість місць, дані про зовнішній вигляд, стан та особливі властивості; 8) фрахт та інші належні перевізникові платежі; 9) час і місце видачі коносаменту; 10) кількість складених примірників коносаменту; 11) підпис капітана або іншого представника перевізника. Реквізити коносаменту є необхідною умовою його дійсності як товаророзпорядчого цінного папера. Їх включення до тексту коносаменту забезпечує можливість безперешкодної реалізації вираженого в ньому права шляхом визначення його юридичної долі як цінного папера.

Подвійне складське свідоцтво в обох своїх частинах обов'язково має містити: 1) найменування і місцезнаходження товарного складу, що прийняв товар на зберігання; 2) номер свідоцтва за реєстром товарного складу; 3) найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято товар на зберігання, її місцезнаходження або місце проживання; 4) найменування і кількість прийнятого на зберігання товару — кількість одиниць та (або) товарних місць та (або) міра (вага, об'єм) товару; 5) строк, на який прийнято товар на зберігання, або посилання на те, що товар прийнято на зберігання до запитання; 6) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок її сплати; 7) дата видачі свідоцтва; 8) ідентичні підписи уповноваженої особи та печатки товарного складу (ст. 962 ЦК України) [1]. Складські свідоцтва видаються лише сертифікованими товарними складами, які отримали сертифікат про відповідність надання послуг із зберігання. Бланки складських свідоцтв є документами суворої звітності.

Форми випуску цінних паперів регулюються Законом України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні». Згідно зі ст. 4 цього закону цінні папери, обіг яких

дозволено на території України, і цінні папери, на які поширюється дія законів України, можуть розміщуватися в «документарній» та «бездокументарній» формах. Згідно зі ст. 1 «документарною» формою цінного паперу є сертифікат цінного паперу, що містить реквізити відповідного виду цінних паперів, дані про кількість цінних паперів та засвідчує сукупність прав, наданих цими цінними паперами, а «бездокументарною» формою цінного паперу є здійснений зберігачем обліковий запис на «рахунку у цінних паперах» [8].

Згідно із Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» неемісійні цінні папери можуть існувати *виключно в документарній формі*. При цьому дуже важливим є усвідомлення того, що форма цінного паперу може стосуватися як випуску цінних паперів (про що зазначається у свідоцтві про реєстрацію випуску), так і конкретного цінного папера. Форма цінного паперу не впливає на об'єм прав за цінним папером, тобто на зобов'язальні відносини між власником цінного паперу та особою, зобов'язаною за цінним папером. Однак форма цінного паперу впливає на порядок обліку та передачі прав за цінними паперами по системам обліку — системі реєстру власників іменних цінних паперів чи системі депозитарного обліку, які є двома системами обліку однієї Національної депозитарної системи України. Саме емісійні цінні папери обліковуються в системі реєстру власників іменних цінних паперів або в системі депозитарного обліку прямими учасниками Національної депозитарної системи. Цінні папери, які існують у «документарній» формі, мають інші правила обліку, вони можуть зберігатися відокремленим та колективним способами. В разі, коли зберігачем використовується відокремлений спосіб, передбачено ведення обліку цінних паперів із зазначенням їх номерів чи інших індивідуальних ознак. Колективний спосіб зберігання цінних паперів — це спосіб, згідно з яким депозитарій чи зберігач веде облік цінних паперів без зазначення їх номерів або інших індивідуальних ознак.

На практиці у «бездокументарній» формі існують виключно емісійні цінні папери, тобто ті цінні папери, які розміщуються «випусками» — сукупностями цінних паперів одного емітента певного виду та однієї номінальної вартості, що забезпечують їх власникам однаковий обсяг прав і можливість мати однакові умови розміщення на фондовому ринку.

Але подальший розвиток приватного права вимагає вдосконалення правових засобів регулювання відносин між сторонами. Умови мобільності суспільства призвели до розвитку науково-технічної діяльності, що поступово трансформує уявлення про цінний папір як про матеріально відокремлений об'єкт. У світовій практиці, в багатьох країнах Заходу використовується «бездокументарна» форма коносаменту [9, с. 485]. А згідно з нашим законодавством цей неемісійний цінний папір може існувати виключно в «документарній» формі, тобто використання цього виду коносаменту в нашій країні є під питанням. Тому цей закордонний досвід повинен враховуватись і при подальшому вдосконаленні чинного законодавства України.

Вади форми й реквізитів сертифікатів цінних паперів як фактофіксуючих документів правовстановлення призводять до дефектності кожного з

вказаних правоутворюючих юридичних фактів, що може мати наслідком невизнання неемісійного документа цінним папером [1, ст. 196].

Передання цінного папера передбачає перехід до нового власника всіх прав за цінним папером, що означає: а) тісний і нерозривний зв'язок між самим цінним папером (правом власності на цінний папір) та прав за цінним папером; б) неможливість часткової передачі прав за цінним папером. Документ, який має статус неемісійного цінного паперу, передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його видачі. Частина 2 ст. 194 ЦК України поєднує момент передачі права власності на цінний папір та прав за цінним папером.

Залежно від способу визначення правомочної особи (особи, якій належать права за цінним папером) проводиться класифікація паперів на цінні папери на пред'явника, іменні та ордерні, наділяючи кожен з цих груп юридично значущими особливостями. Практичне значення такої класифікації виражається у наданні різного правового значення певному виду цінних паперів, а також у встановленні порядку передачі прав за цінним папером. Найбільш високою оборотоздатністю характеризуються цінні папери на пред'явника. У цінному папері на пред'явника права за цінним папером належать особі, яка пред'являє цінний папір. Права за такими цінними паперами передаються іншій особі шляхом вручення їй сертифікату цінного паперу. Зобов'язана за цінним папером особа повинна здійснити виконання такій особі, не вимагаючи нічого, крім пред'явлення документа — сертифіката. Цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача. Це ще раз підтверджує, що цінні папери на пред'явника розглядаються в ЦК України в «документарній» формі, без врахування можливості їх існування в системі депозитарного обліку, при якій існує можливість захисту прав добросовісного набувача. Іменні цінні папери засвідчують права, які належать «особі, названій у цінному папері». Зобов'язана особа (емітент) повинна виконати зобов'язання за цінним папером тільки такій особі. При «документарній» формі іменного цінного паперу ім'я власника зазначається на сертифікаті цінного паперу. На відміну від цінних паперів на пред'явника процедура передачі прав за іменними цінними паперами ускладнена необхідністю дотримання певних формальностей, що суттєво знижує їх оборотоздатність. Права за іменним цінним папером передаються в порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії). Це означає, що для передачі прав за іменним цінним папером його власник та новий набувач зобов'язані дотриматися необхідних вимог до форми такої уступки. Крім того, про таку уступку має бути повідомлено зобов'язану за цінним папером особу. Основна вимога цесії — попередній власник іменного цінного паперу (цедент) відповідає перед новим власником (цесіонарієм) тільки за дійсність вимоги, але не за фактичне її виконання зобов'язаною за іменним цінним папером особою.

На відміну від іменного цінного паперу, права за ордерним цінним папером можуть належати не тільки поіменованій у цінному папері особі, але й особі, призначеній розпорядженням останньої. Отже, суб'єктом права за ордерним цінним папером може бути особа, вказана у цьому ордер-

ному цінному папері, або інша уповноважена особа, призначена розпорядженням суб'єкта, названого у цінному папері. Найбільш розповсюдженим ордерним цінним папером є вексель. Заставна також є ордерним цінним папером. Індосамент, шляхом вчинення якого передаються права за ордерним цінним папером, являє собою передавальний напис на самому цінному папері (на обороті), який вчиняється індосантом на індосата, тобто, на особу, якій (або наказу якої) переходять права за ордерним цінним папером. Індосамент може вчинятися не тільки на оборотному боці сертифікату ордерного цінного паперу, але й на додатковому аркуші, спеціально призначеному виключно для цієї мети. Для векселів такий аркуш називається алонжем. Індосамент може бути іменним або бланковим. При вчиненні іменного індосаменту вказується ім'я особи, яка передає цей документ, а також ім'я набувача. У разі ж передачі ордерного цінного паперу шляхом вчинення бланкового передавального напису індосанту достатньо просто поставити в документі свій підпис без фіксації імені набувача. Держатель такого ордерного цінного паперу, до якого він перейшов через бланковий індосамент, може у будь-який час вписати своє ім'я в документ.

Індосамент може бути обмежений тільки дорученням здійснювати права, посвідчені цінним папером, без передання цих прав індосату. У цьому разі індосат виступає як представник. Індосамент є одностороннім правочином і виконує не тільки передавальну функцію, але і, як правило, гарантійну, тобто встановлює відповідальність індосанта за виконання зобов'язання за ордерним цінним папером. При цьому, всі індосанти за ордерним цінним папером несуть солідарну відповідальність перед управленою за цінним папером особою (власником). Відповідальність індосанта може бути виключена лише у випадку особливого застереження до передавального напису [10, с. 95–97].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні узагальнені висновки.

По-перше, обов'язкові реквізити неемісійних цінних паперів встановлені на законодавчому рівні стосовно кожного виду такого паперу окремо.

По-друге, випуск в обіг (видача) неемісійних цінних паперів не регулюється положеннями Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок». Правила їх видачі підпорядковуються спеціальному законодавству — у залежності від знов-таки виду, а також типу неемісійного цінного паперу.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
2. Господарський кодекс України [Текст] : Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18. — Ст. 144.
3. Про цінні папери та фондовий ринок [Текст] : Закон України від 23 лютого 2006 року // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31. — Ст. 268.
4. Бершадська І. Предмет застави при заставі цінних паперів [Текст] / І. Бершадська // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 6. — С. 17–20.

5. Про приєднання України до Женевської конвенції 1930 року, якою запроваджено Уніфікований закон про переказні векселі та прості векселі [Текст] : Закон України від 6 липня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 34. — Ст. 290.
6. Про іпотеку [Текст] : Закон України від 5 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 38. — Ст. 313.
7. Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва [Текст] : Закон України від 23 грудня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 136.
8. Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні [Текст] : Закон України від 10 грудня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 15. — Ст. 67.
9. Blackstone's Statutes on Commercial and Consumer Law [Текст] / edit by F. D. Rose. — Glasgow : Blackstone presslim, 1997-1998. — 502 p.
10. Посполітак В. Правове визначення поняття цінних паперів. Ознаки та класифікація цінних паперів [Текст] / В. Посполітак // Юридичний журнал. — 2005. — № 1. — С. 92-102.

Ю. В. Недопрядко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра гражданско-правовых дисциплин
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОСОБЕННОСТИ ВЫДАЧИ НЕЭМИССИОННЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ

Резюме

Статья посвящена вопросам выпуска и обращения неэмиссионных ценных бумаг. Рассмотрены основные разновидности этих бумаг в Украине, к которым автор относит вексель, коносамент, закладную, двойное складское свидетельство, депозитные и сберегательные сертификаты и т. д. Определено, что правила выдачи неэмиссионных ценных бумаг подчиняются не общему гражданскому, а специальному законодательству. Сделан вывод об исключительно документарной форме существования этих бумаг в Украине. На базе анализа действующего законодательства выделены необходимые реквизиты таких ценных бумаг и определены элементы, требующие усовершенствования в соответствии с развитием международной практики использования ценных бумаг. В частности, предлагается предусмотреть в законодательстве бездокументарную форму обращения некоторых неэмиссионных ценных бумаг, к примеру, коносамента.

Ключевые слова: неэмиссионные ценные бумаги, документарная форма, бездокументарная форма, передача прав.

Y. V. Nedopriadko

Odessa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Civil Law Disciplines
Frantsuzskiy boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ISSUE FEATURES OF NON-EMISSION SECURITIES

Summary

The article deals with the issue and circulation of non-emission securities. The main types of these securities in Ukraine, which the author defines as bill, bill of lading, mortgage certificate, double warehouse certificate, deposit and savings certificates etc, are considered. It is determined that the rules for issuing of non-emission securities do not obey general civil but special laws. It is concluded that the unique form of existence of these securities in Ukraine is a documentary one. On the basis of analysis of existing legislation the necessary requisites of such securities are given and the elements for improvement in accordance with the development of international practices in the use of securities are identified. In particular, it is proposed to introduce to the legislation a paperless form of circulation for some non-emission securities, such as bills of lading.

Key words: non-emission securities, documentary form, paperless form, transfer of rights.